

Nenad CAMBI
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
23000 Zadar
nenad.cambj@st.htnet.hr

UDK: 726.82.032.7
(497.5 Benkovac)

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 27. travnja 2004.
Received:

STROPNI RELJEF IZ ASERIJE

Apstrakt

U predbedemu antičke Aserije pronađen je fragment ploče s reljefom Gorgone kojoj se oko glave ovijaju dvije zmije. Jednoj je glava gore, a drugoj dolje. Iz središnjeg medaljona zrakasto se šire plastična rebra koja dijele preostali prostor na osam polja. Ploča je mogla biti i kvadratnog i pravokutnog oblika. Kompozicija ploče upozorava da je Gorgona bila središnja dekoracija. Ako je uistinu bilo tako, tada bi se smjelo pretpostaviti da je spomenik bio kvadratnog, a ne pravokutnog oblika. Po svoj prilici strop se sastojao od jedne takve stropnice koja se sastoji od tri međusobno povezane ploče. Gorgona je preostala samo kao opći simbol funeralnog karaktera. Stanovitu sličnost s aserijskom pokazuje i jedna druga ploča koja je također razmjerno nedavno otkrivena u Zadru (nekropola na Relji). Očividno je da stropne ploče nisu izradile iste radionice. Jedna je bila u Jaderu, a druga u Aseriji. U sredini je prizor personifikacije (božice) Noći kao blagog sna (smrti). Obje su ploče negda pripadale nekom mauzoleju ili monumentalnom nadgrobnom spomeniku.

U predbedemu antičke Aserije, koji je služio kao dodatno ojačanje inače vrlo snažnom i čvrsto zidanom prstenu gradskih fortifikacija od megalitskog kamena, pronađen je fragment ploče s reljefom od vapnenca sljedećih dimenzija: duž. 154, šir. 89,5 i deblj. 23,8 cm /Sl. 1,2/.¹ Predbedem je izrađen uglavnom od spolija podrijetlom s obližnjih nekropola i njihova je količina uistinu impresivna, što za kasnoantičko doba nije nimalo neobično. Dovoljno je prisjetiti se salonitanskih zidina i bezbrojnih spolija koje su služile kao običan graditeljski materijal. Nekropole su poslužile kao bogati kamenolom koji je pri ruci nudio obilje kvalitetnog materijala. Bez obzira na pijetet prema grobištima u trenutcima opasnosti, o tome se, naravno, nije vodilo računa. Vrijednost mnogih otkrivenih komada je velika i zato je potrebno svaki i najmanji fragment izvaditi i ispitati.

Sl. 1. Položaj nalaza stropnog reljefa

Fig. 1. Place indicating the find of the ceiling relief

¹Zahvaljujem kolegi I. Fadiću što mi je povjerio objavu reljefa.

Sl. 2. Fragment stropne ploče s reljefom Gorgone
 Fig. 2. Fragment of a ceiling tablet with a relief of Gorgon

Očuvani fragment približno je tek jedna četvrtina čitavog spomenika. U središtu je bio okrugli profilirani medaljon s reljefom Gorgone obla lica i standardna ukočena i beživotna izraza oko čije se glave ovijaju dvije zmijske glave /Sl. 3/. Jednoj je glava gore i jednostavno se zavija oko repa druge, kojoj je glava dolje, gdje se omata oko repa prve. Donji vez zmijske glave (ispod Gorgonine brade) načinjen je poput vrlo fino izrađenog Heraklova čvora (mornarski pašnjak). Iz Heraklova čvora izdvaja se lijevo zmijski rep, a desno je po svojoj prilici bila glava. Način povezivanja zmijske glave jedino je tako moguć, jer su oko glave Gorgone upletene samo dvije zmijske glave. Gorgonina kosa podijeljena je središnjim razdjeljkom. Na krajevima čela zapažaju se dva krilca koja dolaze do ruba ivičnog kruga. Sa strana pak ide kosa, koja se širi postrano, također do samog ruba. Iz središnjeg medaljona zrakasto izlaze plastična rebra koja dijele preostali prostor na osam polja. Rebra su raščlanjena jednom središnjom trakom, a prema poljima je izrađena normalna stepenasta, ali i obla profilacija. U tim poljima isklesani su cvjetovi. Jedan je cvijet očuvan u cijelosti /Sl. 4/, a drugi je malo oštećen. Cvjetovi nisu istog oblika. Gornji ima osam latica koje su na krajevima zaobljene i mesnate. U središtu cvijeta je pupoljak sa središnjim krugom. U donjem je polju također cvijet s osam latica, ali su one zašiljene, a rubovi

Sl. 3. Motiv Gorgone na stropnom reljefu
 Fig. 3. Gorgon as a motif on the ceiling relief

Ploča se po svojoj prilici sastojala od tri ploče koje su se međusobno spajale, na što bi upućivao ravni lom na gornjoj strani (u odnosu na glavu Gorgone). Vjerojatno je i ispod bila još jedna ploča koja se povezivala na približno istoj udaljenosti od donjeg dijela kruga kao i od gornjeg. Izgled cjeline aserijske ploče može se pouzdano rekonstruirati, barem kad je riječ

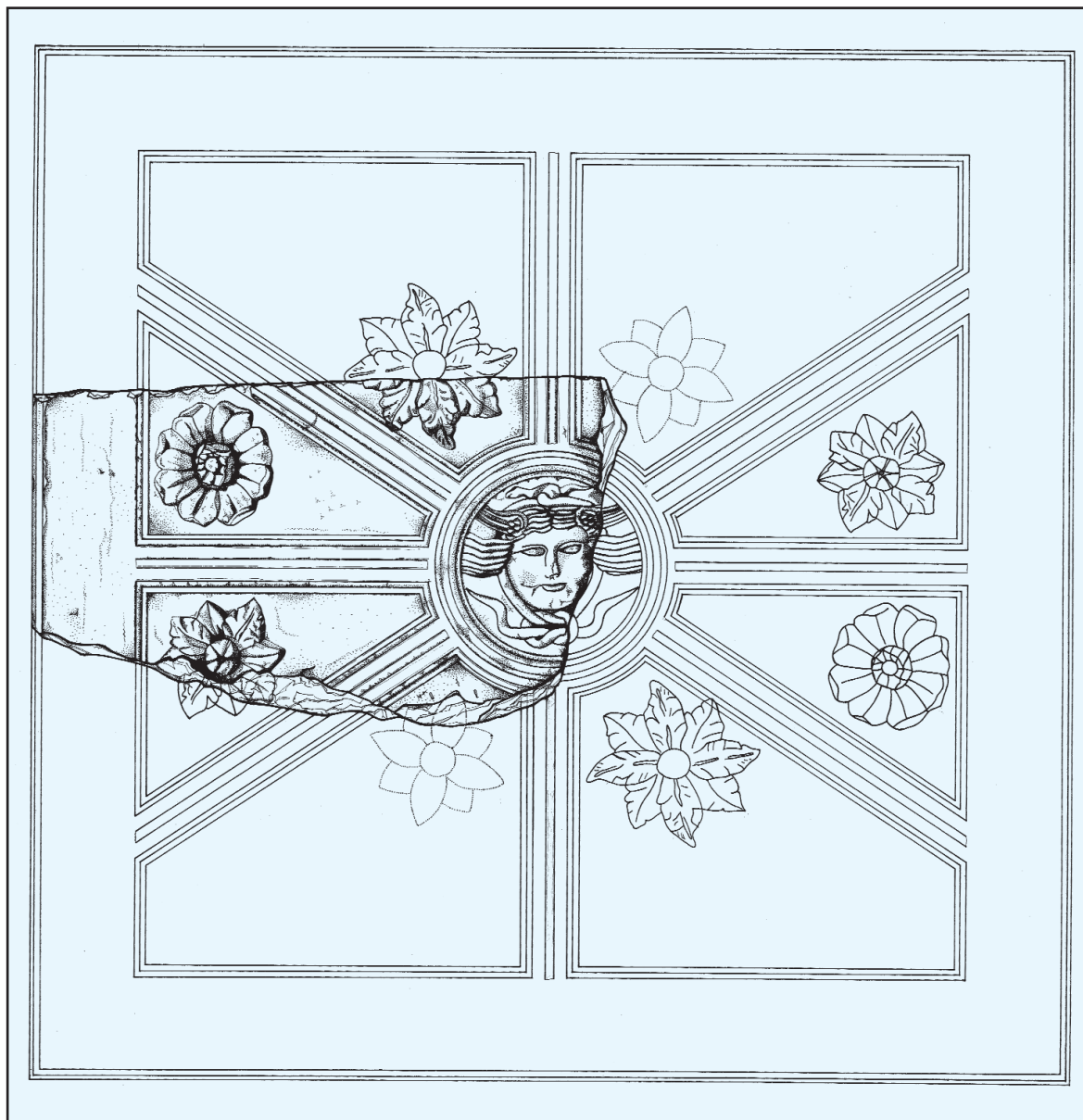
nareckani, dok je pupoljak podijeljen na pet segmenata. Očito je da su se takvi cvjetovi morali pravilno izmjenjivati u ostalim, neočuvanim dijelovima spomenika. Ploča je bila obrubljena jednostavnom i širokom trakom. Na gornjoj površini očuvanog dijela trake zapaža se neizglačana površina, što upućuje da je ploča tim dijelom bila oslonjena na nekakav nosač (o tome malo poslije). Debljina ploče ukrašena je jednostavnim zaobljenim profilom (*cavetto*). Iako je ploča ikonografski vrlo jednostavna, ipak je ona efektno i kvalitetno izrađena. Reljef je dubok i pokazuje visoku dekorativnu vrijednost.

o dekoraciji. Ono što se nalazi na očuvanoj četvrtini spomenika, nedvojbeno se ponavljalo i na ostalim segmentima. Međutim, ploča sazdana od tri dijela mogla je biti i kvadratnog i pravokutnog oblika. Na temelju očuvanog dijela fragmenta i motiva moglo bi se zaključiti da je cjelina bila sljedećih dimenzija: 2,70 X 2,70 m, ako je bila kvadratna /Sl. 5/, a u slučaju da je bila pravokutna, tada su njezine dimenzije bile 2,70 X 2,15 m /Sl. 6/. Profil na debljini upozorava da je ploča morala biti podignuta i oslonjena na neki zid ili monolitne upore. Ona, naime nije mogla stajati okomito kao nekakav reljef, plutej ili ograda. Tome

Sl. 4. Rozeta sa stropne ploče
Fig. 4. Rosette on a ceiling tablet

bi se protivio oblik dekoracije i široka obrubna traka, a osobito *cavetto* profil na debljini spomenika. Prema tome, fragment je morao služiti kao stropni pokrov neke grobne komore (mauzoleja ili nekoga drugog tipa monumentalnoga nadgrobno spomenika). Stropnica je mogla stajati i nad predvorjem edikule. Postavlja se pitanje je li ta ploča bila sama ili je pak bilo nekoliko takvih identičnih ili sličnih stropnica (također sastavljenih od tri ploče). Naravno da je to teško utvrditi u sadašnjem stanju očuvanosti, a tomu je posljedica činjenica što nema ostataka arhitekture grobnice. Međutim, kompozicija ploče upozorava da vjerojatnije nije bilo drugih stropnica, jer je uobičajeno da je Gorgona bila središnja dekoracija koja se ne ponavlja. Ako je uistinu bilo tako, tada bi se smjelo pretpostaviti da je spomenik radije bio kvadratna, a ne pravokutna oblika. Komora bi u tom slučaju morala biti dimenzija 2,70 X 2,70 m, odnosno ukupno 7,29 kvadratnih metara površine. Takva jedna stropnica mogla je pokrivati čitavu komoru ili pak strop predvorja grobne komore. U potonjem slučaju traka na prednjoj strani obruba morala je biti glatka jer je tu po svoj prilici bio otvor (ulaz). Moguće je da je grobnica bila konstruirana

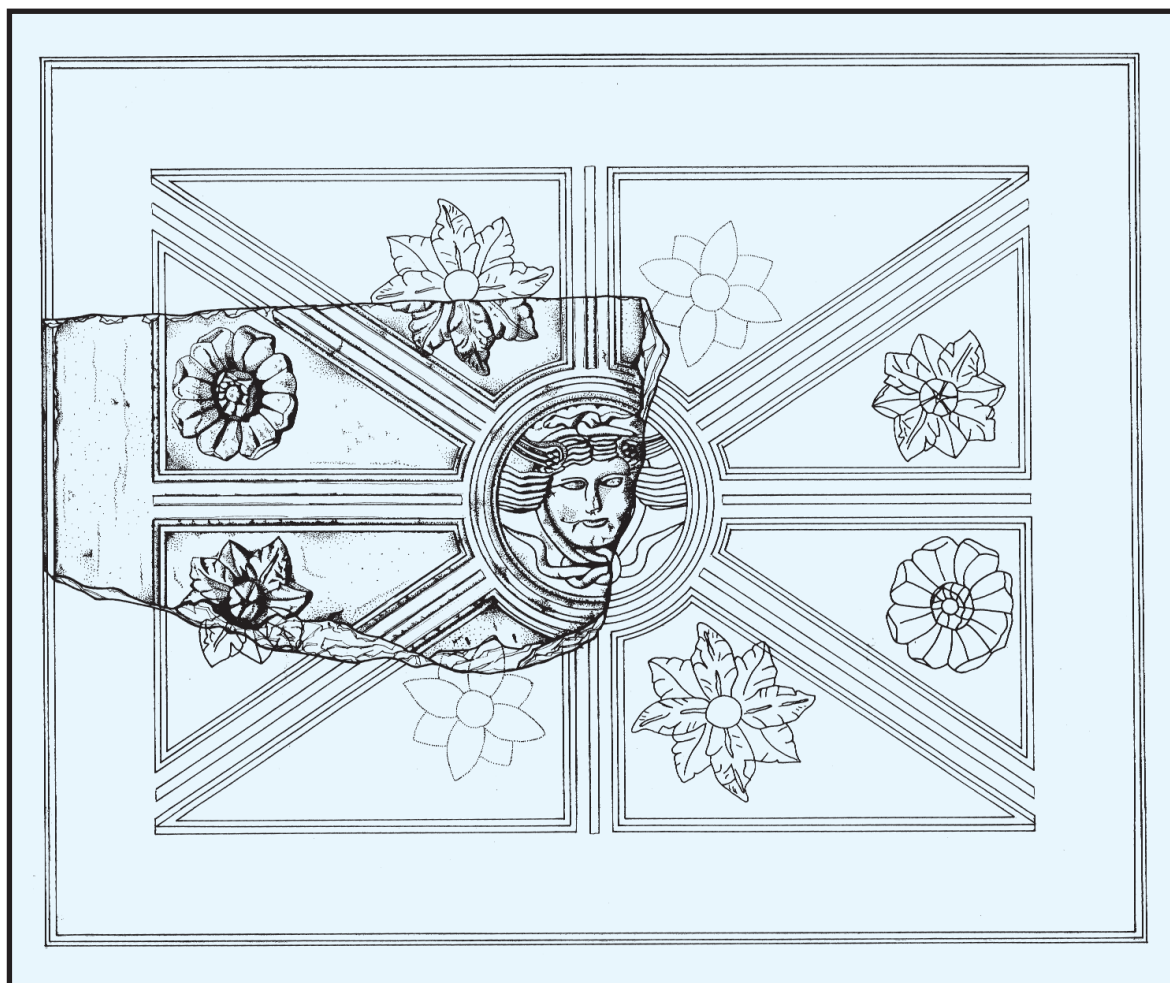

Sl. 5. Rekonstrukcija 1.

Fig. 5. Reconstruction 1.

poput malog naiskosa-edikule sa stupovima na pročelju kao što je to bio slučaj u nekim krajevima Rimskog Carstva. Samo kao primjere navodim takve građevine u Sarsini,²

² Na primjer u Sarsini, usp. S. AURIGEMMA, 1963, 23 i d., sl. 15 i 16, 52, 50-54 (mauzolej Asfionija Rufa) te 65 i d., sl. 79-81 (mauzolej Aula Murcija Obulaka) i još neke druge. O grobnicama iz Sarsine usp. i J. ORTALI 1987, 155 i d., sl.41, 46, 48, tab. 23 b, c.

Sl. 6. Rekonstrukcija 2.

Fig. 6. Reconstruction 2.

Akvileji,³ sjevernim provincijama⁴ ili Noriku,⁵ gdje je posebno važna nekropola monumentalnih grobnica u Šempetru u blizini antičke Celeje u Sloveniji.⁶ Međutim, nema dvojbe da su takve građevine bile česte posvuda.⁷ Tu su, naime, stropne ploče natkrovljavale

³ Usp. G. BRUSIN - V. DE GRASSI, 1956, 15 i d., sl. 9, 10. Usp. također C. REUSSER, 1987, 239 i d., tab. 45 b.

⁴ Usp. H. GABELMANN, 1987, 291 i d., tab. 56, a (Köln).

⁵ Na primjer grobna kapela u muzeju Joanneum u Grazu. Usp. A. SCHÖBER, 1923, 195, sl. 203. Ovde je samo stropnica preprostora bačvasto zaobljena.

⁶ Na primjer grobnica Kvinta Enija. Usp. J. KLEMENC - V. KOLŠEK - Š. PETRU, 1972. sl. na crtežu između str. 12 i 13. ili grobnica Priscijanaca, usp. Ibidem sl. između str. 16 i 17.

⁷ O tome tipu grobnica (mehrstöckige Aediculabauten) usp. H. Von Hesberg 1992, str. 121 i d., sl. 69-99.

Sl. 7. Fragment stropne ploče iz Zadra
 Fig. 7. Fragment of a ceiling tablet from Zadar

oblika i koncepcije (geometrijski segmenti koji se radijalno protežu od središnjeg medaljona). Šteta je što nije poznata arhitektura grobnice, jer bi tek u tom slučaju rekonstrukcija stropnice bila mnogo pouzdanija. Takvu podjelu s centralnim okruglim motivom imaju često različita ukrasna polja.⁹

Središnji ukras Gorgone poznat je antički motiv koji se javlja na zabatima hramova.¹⁰ Taj se motiv obično javlja u apotropejskoj funkciji, jednako kao i na štítovima ratnika još od grčkog arhajskog doba. Međutim, Gorgona najčešće ima funeralno značenje. Gorgone su bile demoni podzemlja i izvorno ih je bilo tri. Meduza je među njima bila najstrašnija zbog svoga grozomnog izgleda i zmijske glave. O Gorgonama u podzemlju govori Homer.¹¹ I na aserijskoj ploči moramo računati na funeralnu simboliku Gorgone. Dvije vrlo fragmentirane ploče koje po svojoj prilici također pripadaju kasetiranim svodovima grobišnih edikula čuvaju se u Puli (Arheološki muzej Istre). Prva potječe iz Velikog Luga kraj Umaga,¹² a druga iz same Pule.¹³ U obje je

predvorja grobnica i često su bile izrađene poput kasetiranih svodova sa središnjim ornamentima. Čitava površina bila je, naime, ravnomjerno ispunjena rombičnim, pravokutnim ili pak višekutnim poljima.⁸ Generalno govoreći, podudarnost je znatna, jer je i aserijska stropna konstrukcija imala neku vrstu kasetona, ali drugačijega

⁸ Na primjer zaobljeni strop predvorja grobnice Enija. Usp. J. KLEMENC - V. KOLŠEK - P. PETRU, 1972, 45, br. 265, sl. na 59, tab. 20.

⁹ Identičan raspored polja, tj. središnji tondo oko kojega se formira osam zrakastih polja ima mozaik koji je otkriven ispod sjeverne bazilike u episkopalnom kompleksu u Saloni. Usp. W. Gerber 1917, str. 43 i akvarel na kraju knjige, J. MEDER, 2003, 107 i d., tab. XLIV, 5.

¹⁰ O učestalosti toga motiva usp. P. HOMMEL, 1954. 65 i d.

¹¹ HOMER, Odiseja 11, 633 i d., u opisu Odisejeva straha da mu se iz Hada ne pojavi zastrašujući Gorgonin lik. O Gorgoni i diskusijama glede njezina značenja usp. B. ANDREAE, 1963, 71 i d. O brojnosti Gorgoninih glava u sepulkralnoj umjetnosti jednostavno je nemoguće govoriti zbog mnoštva raznovrsnih prikaza.

¹² Usp. V. JURKIĆ-GIRARDI, 1970, 35, tab. I, 1.

¹³ Usp. V. JURKIĆ-GIRARDI, 1970, 37, tab. IV, 2.

u središtu, kao i u Aseriji, bio izrađen kvadrat ili romb s Gorgoninim licem, dugom kosom i zmijama. U prvom slučaju ispod glave je također preplet zmijskih uhvaćenih Heraklovim čvorom te dugom kosom. U drugom je slučaju glava još fragmentiranija, tako da zmijske nisu očuvane. U prostorima sa strana su dupini, a kod druge dupin

Sl. 8. Poledina stropne ploče iz Zadra

Fig. 8. Back side of a fragment of ceiling tablet from Zadar

i fantastična morska životinja te cvjetovi. Drugi prikaz Gorgone tehnički je i vremenski bliži aserijskom, jer nema toliko bogatu upotrebu svrdla, odnosno tamno-svijetle detalje. Iako su istarske ploče po načinu raspodjele prostora različite, one ipak pokazuju istu dekorativnu tendenciju ukrašavanja stropne površine edikule. Maska Gorgone iznimno je česta i na drugim nadgrobnim spomenicima u Dalmaciji, Istri i drugdje u rimskom svijetu. Tako se, na primjer, Gorgona javlja u okruglom medaljonu središta stropa groba Klodija Hermesa na Via Appia u Rimu.¹⁴

Postoji dvojba predstavlja li Gorgona podzemni lunarni ili solarni simbol.¹⁵ Već je F. Cumont iznio pretpostavku o Gorgoninoj masci kao mjesecu podzemlja.¹⁶ Poslije su mnogi upozoravali na zrakasti oblik valovite i raskuštrane kose Gorgonine glave i na mogućnost da bi ona bila solarni simbol podzemlja.¹⁷ Poput snoplja zrakasto ispružene vlasi zapažaju se i na aserijskoj Gorgoni, ali toj masci ne bi uopće bilo primjereno pokušavati precizno utvrditi njezin smisao. Nije isključeno da je Gorgona, kao i davno prije, još zadržala apotropejsko značenje. Pouzdano je samo da Gorgonina glava ovdje ima sepulkralni karakter, ali ovaj spomenik ne može ništa bitno pridonijeti spomenutoj diskusiji. Učestalost Gorgonina lica dovela je do toga da je ono postalo opće mjesto i da se teško više može spoznati njezino izvorno značenje. Ona je preostala samo kao opća oznaka podzemnog karaktera.

¹⁴ Usp. A. RUMPF, 1953, tab. 67, 6.

¹⁵ O tomu usp. B. ANDREAE, 1963, 71 i d.

¹⁶ F. CUMONT, 1942, 155, bilj. 4.

¹⁷ Usp. na primjer H.P. L' ORANGE, 1954, 94.

Sl. 9. Drugi ulomak stropne ploče iz Zadra

Fig. 9. Another fragment of a stone tablet from Zadar

Prikazivanje Gorgone u središtu stropa poznato je i na spomenicima izvan sepulkralnog konteksta. Gorgoneion je prikazan u okruglom polju po sredini i na nekim drugim građevinama javnog karaktera, kao što je slučaj u jednim od ostijskih terma.¹⁸ Gorgona se javlja i u mitričkoj religiji kao kozmički simbol,¹⁹ ali ovdje o mitraizmu ne može biti riječi. Glave Gorgone prikazuju se i na stupcima i drugoj službenoj dekoraciji rimskih foruma, ali ti maskeroni nemaju nikakve veze s funeralnom simbolikom, jer su one u vezi s carskom i državnom ikonografijom.²⁰

Stanovitu sličnost s aserijskom pokazuje i jedna druga ploča od vapnenca koja je također nedavno otkrivena u Zadru /Sl. 7, 8/.²¹ Iako obje stropne ploče pripadaju sličnoj spomeničkoj kategoriji i iako posjeduju sličan stilski rukopis, reljefi su ikonografski različiti. Čak im se i dimenzi-

je bitno razlikuju. Zadarska ploča je duga 92, široka 45 i debela 15 cm. Ploča je nađena u jednom grobu kao popločanje poda, očito u sekundarnoj upotrebi zajedno s drugim, također ranijim spomenicima. Prostor grobnice nad kojim je bila oslonjena jaderska ploča, morao je biti uzak (oko 60 cm), dok mu ukupna dužina pročelja nije poznata. Očito je da se grobnica sastojala od više ploča koje su se međusobno povezivale i natkrivale njezin pretprostor, što znači da je građevina bila pravokutnog oblika. Na žalost, i jaderska ploča je samo fragment, a prema sačuvanom dijelu morala je biti

¹⁸ Usp. H. MIELSCH, 1975, 185, tab. 87, 1. Na navedenom štuko reljefu i površina je gotova jednako podijeljena, samo iz tonda izlaze četiri namjesto osam polja, a u njima nisu vegetabilni, nego figuralni ukrasi.

¹⁹ Usp. D. ULANSEY, 1989, 25 i d., 116 i d., sl. 7. 16.

²⁰ Ponešto o tome usp. N. CAMBI, 2002, 89 i d, sl. 113-118, kao i N. CAMBI, 2003, 57 i d., sl. 7, 8. O tome pripremam jednu podužu studiju koja je u zaključnoj fazi.

²¹ Spomenik je pronađen pri arheološkim istraživanjima na antičkoj nekropoli na Relji u Zadru. Istraživanja je vodio S. Gluščević, koji mi je velikodušno ustupio pravo objave stropne ploče, na čemu mu iskreno zahvaljujem.

približno dvostruko duža, što se vidi prema dekoraciji. Naime, ploča je imala pravilan rez i ona se povezivala s nedostajućim dijelom s dvije željezne klamfe (ostatci vidljivi na stražnjoj strani /Sl. 8/. Gornja površina ploče grubo je obrađena, osim tri ruba. Čudno je da je jedna stropna ploča koja je po tehnološkoj logici morala biti iz jednog kamenog bloka, ipak bila iz dva dijela i željeznim spojnicama naknadno međusobno povezana. S obzirom na to da je spoj bio točno po sredini polja s reljefom, vjerojatno je da je do loma došlo pri izradi i da su se ploče priređene i povezane još u radionici, prije ugradnje u mauzolej. Ploča je s tri strane imala bogatu dekoraciju koja se sastoji od pet profila od kojih su samo dva ukrašena (jonska kima i dentikuli). Profili su, naravno, bili vidljivi samo s vanjske strane spomenika. Prema tomu, ploča je morala biti rubni dio spomenika.

U istom grobu otkrivena je još jedna ploča sljedećih dimenzija: duž. 97, šir. 56, deblj. 14 cm u sekundarnoj upotrebi /Sl. 9/. Ona ima identičnu profilaciju. Posve je sigurno da je pripadala istom grobnom ansamblu kao i prva. Na prednjoj strani te ploče zapažaju se mjesta s utorima za plinte kapitela. To nedvojbeno pokazuje da je naiskos-edikula imao stupovima raščlanjeno pročelje. Razmak među stupovima bio je 68 cm. Kako su jedna i druga ploča na poleđini imale duboke rupe za uglavljivanje nekoga vršnog elementa, nema dileme da je konstrukcija bila vrlo složena. Stropnice su se na drugoj strani morale oslanjati na zidove ili, što je manje vjerojatno, na okomite kamene ploče, jer se dobro zapaža trag uporišta na obodnoj traci reljefa prve ploče. Na stražnjem dijelu obiju ploča bili su koso zarezani rubovi. Oni su nedvojbeno bili sekundarno izrađeni jer je kosina poništila veći dio obrubne profilacije. Vjerojatno se to dogodilo pri priklesivanju za upotrebu kao podnice groba.

U sredini prve zadarske ploče bio je kvadrat s upisanim romбом koji dodiruje sredinu stranica prethodnoga geometrijskog lika, ali je ploča odlomljena približno na spoju dvaju vrhova romba i povezana s njezinim odgovarajućim dijelom (o čemu je već bilo govora) koji, na žalost, nedostaje. U središtu romba prikazana je odjevena ženska figura s velikim i raširenim krilima. Ona u rukama drži dugi komad lijepo složene tkanine koji se lagano uvija pod svojom težinom i zalazi sa strana figure. Glava joj je izlizana, ali se ipak vide detalji: oči, nos. Kosa je valovita i bila je razdvojena razdjeljkom po sredini. U kosi su, čini se bila mala krilca, ali to ipak nije sigurno zbog minijaturnosti prikaza. Oko glave je bio krug, poput aureole od koje se očuvao samo dio obruča. Reljef je po svoj prilici prikazivao čitavu figuru nekoga ženskog božanstva ili personifikacije. Haljina je bila potpasana ispod grudi, što se vidi prema bogatom nabiranju tkanine. Iako je figura malena, ona ipak nosi likovni akcent čitavog bloka. Već sam naglasio da je teško odgonetnuti koga ona prikazuje, ipak, čini se da bi

najvjerojatnija bila pretpostavka da je riječ o božici ili personifikaciji noći (grčka *Nyx*, latinska *Nox*).²² Ikonografski noć se pokazuje kao krilata ili nekrilata žena koja ima ispružen veo, obično nad glavom (*velificatio*),²³ ali isto tako i položenu tkaninu na ispruženim rukama. Ova prva inačica svojim velom zaklanja sunce i stvara tamu, a druga stvara tamu nad pokojnikom koji tako ulazi u svijet noći. Taj se motiv, dakako u nešto drugačijoj izvedbi i izradbi, održao do u kasno srednjovjekovlje. On se javlja u splitskoj katedrali (Dioklecijanov mauzolej) na vrhu groba sv. Dujma, koji radi Bonino da Milano,²⁴ i ponad groba sv. Anastazija, koji je oblikovao Juraj Dalmatinac.²⁵ Najimpresivnija je pak Jurjeva krilata Noć iznad sarkofaga sv. Arnira, koji je negda stajao u kapeli crkve sv. Benedikta (sv. Eufemije) izvan sjevernog zida Dioklecijanove palače u Splitu (sada u župnoj crkvi u Kaštel Lukšiću).²⁶ Jurjevi prikazi personifikacije noći, za razliku od antičkog reljefa iz Zadra, iskazuju strašno lice neumitne i okrutne smrti. Srednjovjekovni prikazi Noći drže za kraj dugu, ali nepresavijenu tkaninu, čime sugeriraju stvaranje tame.

Polja koja su se nalazila izvan romba, bila su ispunjena cvjetovima. Cvjetovi su kao i na aserijskoj ploči različiti. Latice su jednom cvijetu oštre, a drugom oble. Jednom je središnji pupoljak gladak, a na drugom ukrašen sitnim svrdlanim rupicama. Cvjetovi nemaju neku posebnu simboliku, a likovno su samo ispunjena slobodnih površina. Slično je bilo i na aserijskoj ploči, osim što su tamo cvjetovi znatno krupniji. Poviše ploče zapaža se trag na temelju kojega se mora pretpostaviti da je poviše postojala i jedna vršna dekoracija. U svakom slučaju ukrašena strana stropne ploče pokazuje mjesto gdje je bio predviđen ulazak u komoru.

Drugdje u Dalmaciji ovakvih stropova grobnih komora nije dosada otkriveno (premda ne znači da neće) pa, stoga, njihovu pojavu valja smatrati sjevernodalmatinskom specifičnošću. Što se pak tiče vremena nastanka, teško je precizno odrediti kada su bili izrađeni zadarski i aserijski spomenici. Držim da je vrlo vjerojatno da se takve grobnice nisu pojavile prije kraja I. ili prve polovice II. st., jer su najvjerojatnije bile povezane uz proširenje

²² Ovdje nije riječ o kozmičkom fenomenu noći, nego o vječnoj noći kao simbolu smrti i sna. Prema Euripidu (*Orest.* 176) noć se smješta u Erebus. Prema Hesiodu (*Theog.* 211 i d.) na kojega se nadovezuje i Ciceron (*De natura deorum* 3, 44) iz noći koja je moćna božica smrti, iskaču životu neprijateljske sile. U aserijskom slučaju bio bih skloniji prepoznati viziju smrti kao sna. Čini se da u rimskim sepulkralnim pretpostavkama ima i takvih blagih promišljanja. O tome, čini se, svjedoče posvete vječnom snu.

²³ Na primjer prikaz noći u jednom od polukružnih zabata čuvenog sarkofaga iz Velletri, usp. B. ANDREAE, 1963, 69 i d., tab. 19.

²⁴ Usp. T. MARASOVIĆ, 1982, 114, dolje lijevo.

²⁵ T. MARASOVIĆ, 1982, 114, gore desno.

²⁶ T. MARASOVIĆ, 1982, 60, sl. na str. 62.

potreba obiteljskih grobnica novoobogaćenih slojeva koji su u jednoj monumentalnoj grobnici željeli udomiti veći broj pokojnika šire obitelji. Dok je drugdje pojava grobnica edikula oblika vrlo rana, u Dalmaciji bi, zbog malog broja grobnica monumentalnog oblika, bilo logičnije da su takve grobnice stigle s određenim zakašnjenjem. U ranije doba, osim toga, prevladavaju drugi tipovi grobnica i grobnih parcela koje se pružaju uz pristupne ceste prema ulaznim vratima antičkih gradova. Mauzoleji su malobrojni, ali čini se da su ipak bili poznati u Jaderu.²⁷

Što se tiče zadarske ploče, jednu malu indiciju glede pouzdanije datacije nudi frizura prikaza noći koja, unatoč tomu što je minijturna, ipak nudi mogućnost usporedbe s portretima. Naime, zapaženo je da i mitološke figure nose suvremene frizure, iako su im primjerenije one koje nemaju veze s vremenom u kojem takvi prikazi nastaju. Frizura je jednostavna i ima razdjeljak odmah iznad čela, ali otraga se zapaža još jedna konstrukcija koja se izdiže iznad tjemena. Ta konstrukcija je po svojoj prilici vidljivi dio okruglog vijenca kose na vrhu zatiljka. Takve frizure javljaju se u doba Trajana i Hadrijana kod običnih žena, a manje kod carica i drugih ženskih članova carskih obitelji.²⁸

Oba su reljefa vrlo pomno rađena širokim potezima pomoću klasičnih klesarskih sredstava, uz veoma malenu upotrebu brzorotirajućeg svrdla. To se odnosi ne samo na figuralne nego i na dekorativne dijelove reljefa. Razina doradenosti je visoka jer je na vidljivim dijelovima reljefa i ostalih površina dosljedno provedeno zaglađivanje. Vjerojatno je zadarski reljef nešto raniji nego aserijski. Oba ova spomenika pokazuju međusobnu tipološku srodnost nadgrobnih spomenika sjevernodalmatinskog prostora, ali i nedvojbeno postojanje dviju vrsnih radionica (Jader i Asseria).

²⁷ O toj mogućnosti usp. N. Cambi, 1987, 276. O postojanju takvih mauzoleja govorili bi i reljefi s portretima pokojnika koji nisu stele nego su bili ugrađivani u zidove mauzoleja.

²⁸ Usp. na primjer K. FITTSCHEN - P. ZANKER, 1983, 61, tab. 102, 103.

Literatura

- ANDREAE, B., 1963. - B. Andreae, *Studien zur römischen Grabkunst*, Heidelberg.
- AURIGEMMA, S., 1963. - S. Aurigemma, I monumenti della necropoli romana di Sarsina, *Bolletino del Centro di studi per la storia dell'architettura*, 19, 5-107.
- BRUSIN, G. – DE GRASSI, V., 1956. - G. Brusin - V. de Grassi, *Il mausoleo di Aquileia*, Aquileia.
- CAMBI, N., 1987. - N. Cambi, Salona und seine Nekropolen, *Römische Gräberstrassen, Selbstdarstellung-Status-Standard, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985*, München, 251-279.
- CAMBI, N., 2002. - N. Cambi, *Antika*. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj, Zagreb.
- CAMBI, N., 2003. - N. Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria*, I, Zadar, 45-69.
- CUMONT, F., 1942. - F. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des Romains*, Paris.
- FITTSCHEN, K. - ZANKER, P., 1983. - K. Fittschen-P. Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom, III Kaiserinnen- und Prinzenbildnisse Frauenporträts*, Mainz.
- GABELMANN, H., 1985. - H. Gabelmann, Römische Grabbauten der Nordprovinzen im 2. und 3. Jh n. Chr., *Römische Gräberstrassen, Selbstdarstellung-Status-Standard, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985*, München, 291-312.
- GERBER, W., 1917. - W. Gerber, *Forschungen in Salona I*, Wien.
- HOMMEL, P., 1954. - P. Hommel, *Studien zu den römischen Figurengiebeln der Kaiserzeit*, Köln.
- JURKIĆ-GIRARDI, V., 1970. - V. Jurkić-Girardi, Meduze na reljefima Arheološkog muzeja Istre u Puli, *Histria Archaeologica*, I, 2, Pula, 29-43.
- KLEMENC, J. - KOLŠEK, V. - PETRU, Š., 1972. - J. Klemenc-V. Kolšek-Š. Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, Ljubljana.
- L' ORANGE, H. P., 1953. - H. P. L' Orange, *Studies on the Iconography of the Cosmic Kingship in the Ancient World*, Oslo.
- MARASOVIĆ, T., 1982. - T. Marasović, *Dioklecijanova palača u Splitu*, Beograd.
- MEDER, J., 2003. - J. Meder, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb.
- MIELSCH, H., 1975. - H. Mielsch, *Römische Stuckreliefs*, Heidelberg.
- ORTALI, J., 1987. - J. Ortali, La via dei sepolcri. Aspetti funzionali, formali e sociali, *Römische Gräberstrassen, Selbstdarstellung-Status-Standard, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985*, München, 155-182.

REUSSER, C., 1987. - C. Reusser, Gräberstrassen in Aquileia, *Römische Gräberstrassen, Selbstdarstellung-Status-Standard, Kolloquium in München vom 28. bis 30. Oktober 1985*, München, 239-249.

RUMPF, A., 1953. - A. Rumpf, *Malerei und Zeichnung, Handbuch der Archäologie, sechste Lieferung (1. Lieferung des 4. Bandes)*, München.

SCHÖBER, A., 1923. - A. Schöber, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien.

ULANSEY, D., 1989. - D. Ulansey, *The Origins of the Mithraic Mysteries. Cosmology and Salvation*, Oxford University Press.

VON HESBERG, H., 1992. - H. Von Hesberg, *Römische Grabbauten*, Darmstadt.

Nenad Cambi

CEILING RELIEF SLAB FROM ASSERIA

Summary

In the Late Antique ramparts (a kind of reinforcement of the town fortifications of ancient Asseria) a fragment of the ceiling slab was found (154 cm long, 89.5 cm wide, and 23.8 cm thick). It shows the Gorgon head with snakes in her hair in the central tondo (fig. 1). The first snake's head is on the top, while the other is below the chin where the snakes were bound in a Heracles' knot. Eight panels (each containing a flower) are radially arranged around the central tondo. The original appearance of the slab is easy to reconstruct, especially its decoration. The only problem is whether the slab was square (fig. 2) or rectangular (fig. 3). But its shape must have been square since three slabs were the segments of the same ceiling. It measures 2.70 x 2.70 m and covers the surface of 7.29 square metres. Bearing in mind that the Gorgon head was a prominent funerary motif, the slab must have been a part of a Roman aedicula or some other type of monumental grave. Two fragments from Istria in the Archaeological Museum of Istria in Pula bear also similar decoration of ceiling. They show only square or rhombic panels in the centre. There are disputes in scholarly literature concerning the meaning of Gorgon masks in funerary context. Some scholars believe that Gorgon was a symbol of the moon-light in the underground world, while the others assume that it was the sun light in the same world. However, Gorgon was so widely spread funerary motif that it might have only simple apothropaic meaning.

Two slabs (figs 4-6) show certain similarity with the Asseria fragment recently discovered in Zadar (ancient Jader). They also belonged to a funerary aedicula which must have existed on the Relja cemetery in Jader. The first slab has a rhombic frame in the centre and shows a winged woman holding a veil in her hands (fig. 4). The borders are richly profiled with dentils and eggs and darts. It measures 92 x 45 x 15 cm. The slab was broken. Since the break is smooth and was carefully fixed with cramps, it might have cracked during work and was soon repaired in the workshop before it was built in (fig. 5). The winged woman is probably the goddess (or personification) of the night (Greek Nyx, Latin

Nox). Such a figure appeared in Roman funerary art in several different iconographic variants. It is very significant that the personification of the night appeared also in the late mediaeval art as on the top of the side altars of St Domnio (master Bonino da Milano) and St Anastasius (Master Juraj from Šibenik) in the Split cathedral. But the most beautiful example is the altar of St Arnir (Rainerius) from the church of St Eufemia (St Benedict) in Split which was transferred in the parochial church in Kaštel Lukšić after the demolition of the building. The second slab shows only the same profiles but it was without central panel and the figure of the winged woman. However, it shows the traces of the column plinths. The measures of the slab are: 97 x 46 x 15 cm.

The aediculae of the Asseria or Jader type probably did not appear in Dalmatia before the end of the 1st or the beginning of the 2nd centuries AD. Their appearance was possibly linked with the necessity for more luxurious family burials of newly enriched local people.

